

Пілецька Любомира Сидорівна
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
Кандидат психологічних наук,
доцент кафедри соціальної психології
м. Івано-Франківськ

Деструктивні наслідки професійної мобільності особистості

Постановка проблеми. Професійна мобільність стає характеристикою, без якої неможлива повноцінна реалізація особистості в суспільстві. Сучасна людина, щоб відчувати себе успішною, «ефективною», «повноцінно функціонуючою особистістю» (К. Роджерс), повинна бути професійно мобільною. Проте стихійно такі якості формуються не у всіх людей. Тому значна частина зазнає труднощів при зміні соціальних чи професійних умов, і тоді недостатня сформованість професійної мобільності може стати причиною серйозних психологічних і соціальних проблем особистості. Зазначена ситуація актуалізує проблему формування професійної мобільності особистості при зміні її професійного статусу (отримання другої вищої освіти, перекваліфікація і т.д.). Існують стереотипні уявлення, що професійна мобільність обов'язково має позитивну спрямованість, і передбачає позитивний очікуваний результат. Та часто зміна професійного статусу, входження в новий колектив, розрив усталених зв'язків, прийняття нових групових норм і стандартів, відповідність соціальним експектаціям може супроводжуватися для особистості деструктивними наслідками та деформаціями.

Виклад основного матеріалу. У професійній мобільності поєднуються три взаємопов'язаних сутності, яка визначається як **якість особистості**, яка забезпечує внутрішній механізм розвитку людини; **діяльність людини**, детермінована подіями змінного середовища, результатом якої виступає

самореалізація людини в професії і житті; **процес перетворення** людиною самої себе і навколишнього професійного та життєвого середовища [1; 4 ; 6]. Теоретико-методологічний аналіз дозволив стверджувати про необхідність вивчення професійної мобільності на рівні **особистісних якостей** (адаптивність, комунікабельність, самостійність, пристосовність, цілеспрямованість, ціннісні орієнтації та установки, соціальна пам'ять, критичне мислення, здатність до самопізнання, саморозвитку, самоосвіти, соціальна рухливість); **на рівні характеристик діяльності** (рефлексивність, креативність, проєктивність, прогнозування, цілепокладання, гнучкість, пластичність); **на рівні процесів перетворення** власної особистості, діяльності, навколишнього середовища. У професійній мобільності виокремлюємо такі значущі компоненти: поведінковий компонент (зміна професії), когнітивний компонент (усвідомлення необхідності зміни професії, та можливих шляхів реалізації даного рішення), інтегрально - особистісний компонент (уміння оцінювати ситуацію, що склалася і оцінювати свої можливості, рішучість, наполегливість, самовладання, самостійність, ініціативність, вміння прийняти на себе відповідальність) [1; 4 ; 6].

Професійна мобільність проявляється на різних етапах професіогенезу як **можливість вибору** (усвідомлюваного і неусвідомлюваного), **як зміна існуючого професійного статусу і професійної спрямованості** і на кожному етапі супроводжується професійними деформаціями та деструкціями. До прикладу, перед багатьма випускниками шкіл стоїть проблема вибору шляху підготовки до майбутньої професії. Часто професійний навчальний заклад обирається випадково (або за вимушеною необхідністю наявних результатів) і проблема вибору професії так остаточно залишається невирішеною. Частина з них розчаровуються в правильності свого вибору вже на першому році навчання, інші - на початку самостійної професійної діяльності, треті - після 3 - 5 років роботи за фахом.

Деяка частина молоді після закінчення навчальних закладів не зможе знайти роботу за отриманою професією і поповнить ряди безробітних. Отже, проблема вибору професії для них знову стане актуальною. Психічна напруженість, тривожність, занепокоєння, невпевненість у майбутньому стануть стимулювати пошук себе у світі професій.

Входження в новий, різновіковий колектив, адаптація до професійної діяльності, освоєння нової соціальної ролі породжують новий спектр проблем. На стадії адаптації професія є формою соціалізації і розвитку соціальної ідентичності. Нова професійна ситуація стимулює утворення нових психологічних властивостей і якостей. Відбувається кардинальна перебудова психологічної структури особистості, так як змінюється усталена система координат життєдіяльності людини. Відтепер професійна картина світу стане потужним фактором розвитку особистості.

Прискорити або сповільнити процес професійної мобільності можуть як нормативні, так і ненормативні професійні кризи. Після декількох років виконання однієї і тієї ж діяльності уявлення фахівця починають «не співпадати» з професією, переростати нормативно схвалювані способи здійснення професійних функцій. Необхідні нові перспективи професійного зростання, а якщо людина не знаходить їх, то настає професійна стагнація, застій. Професійна покірність знижує активність особистості, спонукає шукати можливість самоствердження в інших сферах.

З точки зору впливу на особистість, то більшу небезпеку мають ненормативні події (раптова втрата працездатності, безробіття, ліквідація організаційної структури, зміни в законодавстві та ін.) Часто ненормативні події стають професійно небажаними інцидентами, супроводжуються психічною напруженістю і неузгодженістю професійної свідомості. Для багатьох людей, які переживають ненормативні професійні кризи актуальною стане перекваліфікація. Нова професія потребує кардинальної перебудови вже сформованих професійних установок, якостей і рис особистості. Крім

кваліфікованої професійної консультації потрібна буде психологічна корекція професійного становлення.

Сказане підводить нас до думки, яка підтверджена результатами проведеного емпіричного дослідження, що в процесі професіоналізації у фахівця розвиваються професійно важливі якості. Поряд з ними з'являються якості, що деформують особистість і деструктивно впливають на продуктивність діяльності.

Професійні деструкції – це зміни структури діяльності і особистості, що негативно позначаються на продуктивності праці і взаємодії з іншими учасниками цього процесу [2; 3]. На основі узагальнення досліджень порушення професійного розвитку особистості, виділяють наступні тенденції професійних деструкцій: відставання, уповільнення професійного розвитку порівняно з віковими і соціальними нормами; дезінтеграцію професійного розвитку, розпад професійної свідомості і, як наслідок, – нереалістичні цілі, помилкові сенси праці, професійні конфлікти; низьку професійну мобільність, невміння пристосуватися до нових умов праці і дезадаптацію; відсутність узгодженості окремих ланок професійного розвитку, коли одна сфера як би забігає вперед, а інша відстає (наприклад, мотивація до професійного зростання є, але заважає відсутність цілісної професійної свідомості); ослаблення професійних даних, що раніше були, професійних здібностей, професійного мислення; спотворений професійний розвиток, поява раніше відсутніх негативних якостей, відхилень від соціальних і індивідуальних норм професійного розвитку, що міняють профіль особистості; поява деформацій особистості (наприклад, емоційного виснаження і вигорання, а також виснаження професійної позиції); припинення професійного розвитку через професійні захворювання або втрати працездатності. Таким чином, професійні деформації порушують цілісність особистості, знижують її адаптивність, стійкість негативно позначаються на продуктивності діяльності.

Проведені наукові розвідки спонукали нас до необхідності проведення формувального експерименту і розробки програми профілактики деструктивних наслідків професійної мобільності. Ми виявили групи респондентів з високим, низьким, середнім індексом професійної мобільності. У процесі експерименту програма була впроваджена в групу людей з низьким індексом професійної мобільності (студенти, які здобувають другу вищу освіту і мають фіксований статус зміни професії, тобто є професійно мобільними).

Основою *програми* стали наступні *концептуальні положення*:

- професійна мобільність особистості має соціокультурну обумовленість і є складовою соціальної мобільності;
- ядром професійного становлення є розвиток особистості в процесі професійного навчання, освоєння професії і виконання професійної діяльності;
- процес професійної мобільності особистості індивідуально своєрідний, неповторний, проте в ньому можна виділити якісні особливості і закономірності;
- професійна мобільність дозволяє людині реалізувати себе, надає особистості можливості для самоактуалізації;
- індивідуальна траєкторія професійної мобільності людини визначається нормативними та ненормативними подіями, випадковими обставинами, а також ірраціональними потягами людини;
- знання психологічних особливостей професійного розвитку дозволяє людині усвідомлено проектувати свою професійну кар'єру, усвідомлювати професійну мобільність на рівні особистісної риси, будувати, творити свою історію.

Методологічною основою розробки програми стали принципи системно-генетичного, особистісно - діяльнісного, вчинкового підходів до професійної мобільності, гуманістична теорія самоактуалізації та самореалізації особистості.

Програма складалася з трьох взаємопов'язаних блоків: **діагностичного, формувально-відновлювального та контрольного.**

Діагностичний блок передбачав отримання інформації про індивідуально-типологічні та особистісні особливості досліджуваних, аналіз даних щодо особливостей міжособистісної взаємодії та способів реагування в ситуації фрустрації, а також активну установку на психокорекцію, формування мотивів самопізнання та самовдосконалення, підвищення впевненості у собі та в успіху корекції.

Формувально-відновлювальний блок був спрямований на створення нового емоційно насиченого досвіду відносин особистості в таких площинах: *індивідуально-психологічній*, із завданнями відновити рівновагу особистості через вирішення внутрішніх конфліктів, формування відповідальності; *міжособистісній*, із завданням зняти прояви професійних деструкцій, сформувати і закріпити навички ефективного самоствердження та самоконтролю, зниження ригідності; *мікросоціальної*, із завданням створення для досліджуваних позитивної картини майбутнього, що буде стимулом самоорганізації реконструкції особистості відповідно до постійного оновлення життєвого контексту. Усі напрямки дії розглядалися як рівнозначні складові єдиної системи.

У психопрофілактичному та корекційному процесі використовувалися ігрові технології, що склалися з численних вправ, які проводилися як індивідуально, так і в межах груп; психологічних акцій та рольових ігор і квестів, особистісно-орієнтованих технологій професійного розвитку:

- розвиваючої діагностики;
- тренінгів особистісного та професійного розвитку і саморозвитку;
- моніторингу соціально - професійного розвитку;
- технологій формування психологічної аутокомпетентності;
- психологічного консультування з проблем соціально - професійного розвитку;
- проектування альтернативних сценаріїв професійного життя;

- особистісно - орієнтованих тренінгів підвищення соціально - професійної компетентності;
- ретроспекції професійного життя;
- тренінгів самоврядування, саморегуляції емоційно - вольової сфери та самовідновлення особистості.

При проведенні соціально-психологічної корекції використовувалися: спеціальним чином організоване навчання як доповнення до традиційних освітніх форм. Цілями такого навчання є наступні: сприяння формуванню суб'єктної позиції особистості щодо професійного просування; підтримка особистісно - професійного розвитку; стимулювання висхідної професійної мобільності; оптимізація ставлення до себе як до професіонала; розширення рівня орієнтованості у професійному полі; актуалізація особистісних ресурсів у професійно мобільному поведінці; допомога у прийнятті нового професійного статусу; прогнозування можливих труднощів, пов'язаних з професійною мобільністю.

Таке навчання розглядаємо як один з різновидів крос - форматного навчання, тобто навчання, позбавленого тиску існуючих норм, стереотипів, алгоритмів і формальних принципів. При впровадженні спеціально організованих умов навчання фахівці матимуть можливість природного входження в професію, практичного застосування навчальної інформації, інтеграції особистісного та професійного розвитку і т.д.

Результатом використання такого виду навчання стануть такі новоутворення в психіці професійно мобільних фахівців: рефлексія, професійна самосвідомість, професійні установки, готовність самореалізації в новій професійній діяльності.

Контрольний блок програми передбачав оцінку ефективності впроваджених заходів.

Як показали наші спостереження, спеціально організоване навчання створює сприятливе середовище і умови для подальшого розуміння фахівцями, які змінюють свій професійний статус, сутність свого

професійного вибору. Можливість вільно і без сорому обговорювати свої професійні проблеми у колі викладачів, працюючих фахівців, одногрупників дає незамінний Практичну особистісний досвід, усвідомлення свого «професійного Я», своїх особистісних рис, і всього процесу професійної мобільності (емпірично доведена існуюча зв'язок між спрямованістю професійної мобільності особистості та її психологічною основою - сумарним індексом професійної мобільності).

Участь у дискусійному клубі бачиться нам впливовим чинником формування професійної мобільності з кількох причин.

По-перше, для багатьох студентів це стає першою можливістю долучитися до професійної спільноти, відчувати професійну ідентичність і знайти в ній своє власне місце. Бесіди і дискусії, в яких беруть участь різні професіонали (що відрізняються за віком, статтю, статусом і професіональним досвідом), об'єднані однією професією, загальними предметними інтересами, яскраво і наочно демонструють сутність існування умовної великої групи - професійної спільноти.

По-друге, активну участь у роботі дискусійного клубу сприяє не лише розширенню кола теоретичних знань і практичних умінь, а і підвищенню рівня обізнаності про сутність самої професії, про можливі труднощі і ускладненнях та шляхи їх мінімізації, про особливості сприйняття зазначеної професії в суспільстві.

По-третє, існування такої професійної спільноти дозволить втілити в практику невід'ємний принцип будь-якого професійного освіти - передача міжпоколінного досвіду і формування реальних уявлень про майбутню професію.

Наведемо короткий опис тем, що пропонуються студентам для обговорення в дискусійному клубі.

Тема 1. Професійна кар'єра і кар'єризм. Мотивація професійної діяльності.

Тема 2. Професійна мобільність і стабільність особистості. Адаптованість. Маргінальність. Акме.

Тема 3. Психологічні ресурси виходу з професійної кризи. Освіта як «ліфт» професійної мобільності.

Тема 4. Асертивна і залежна поведінка. Актуалізація і маніпуляція. Внутрішня свобода як готовність здійснювати професійну мобільність. Проблема вибору і відповідальності.

Тема 5. Гендерні аспекти професійної мобільності. Суперечливість норм «жіночності» і «мужності» у професійній кар'єрі.

Тема 6. Самоменеджмент у професійній діяльності. Позиції керівника і підлеглого. Планування професійного шляху і доленосне «везіння».

Тема 7. Роль самопізнання і саморозвитку в професійному становленні фахівця, залежно від професії.

Тема 8. Причини психологічних бар'єрів, що заважають повноцінному самовираженню професіонала та шляхи їх подолання.

Тема 9. Значущі якості професіонала (професійна мобільність, рефлексія, емпатія, критичність, гнучкість).

Тема 10. Професійне вигорання і деформація: можливості корекції, шляхи профілактики. Професійна мобільність як копінг - стратегія в кризовій ситуації.

Тема 11. Самопрезентація, реклама в професійній діяльності. Міфи і реальність.

Тема 12. Прийняття нового професійного статусу. Успіх. Показники задоволеності професійною кар'єрою. Шляхи подальшого розвитку.

Ми вважаємо організацію професійного дискусійного клубу не лише цікавою і приємною формою позааудиторної роботи студентів, що опановують другу вищу освіту, а важливою складовою системного процесу формування професійної мобільності особистості. Думка учасників дискусійного клубу підтверджує це судження й відображено в результатах анкетування та інтерв'ю.

Робота дискусійного клубу побудована на добровільних засадах, відбувалася за участю викладачів, студентів, запрошених фахівців певної

галузі (дискусійні клуби були проведені зі студентами різних спеціальностей: соціальними педагогами, психологами, економістами, вчителями математики, вчителями дошкільної освіти, при цьому для багатьох (67 %) бажана спеціальність не була спорідненою і позначала повну зміну професійного статусу - *прим. автора*). Таким чином, ми спостерігаємо прояв професійної мобільності як особистісної риси і спрямованість її як соціального процесу (вертикальна, горизонтальна, спадна, висхідна і т.д.) не співвідносно з конкретною професією. Тому така форма роботи може бути застосована щодо формування професійної мобільності з представниками різних професій. При проведенні занять дискусійного клубу викладачі виконують роль психологічних супроводжувачів. При цьому сам викладач має бути професійно мобільною особистістю, так як тільки мобільна особистість може сформувати мобільну особистість.

Виходимо з того, що психологічний супровід - це особливий спосіб взаємодії супроводжувача і супроводжуваного, який побудований на антропологічних засадах і включає взаємопов'язані компоненти (мета, завдання, принципи, етапи, напрямки, засоби, критерії ефективності, очікуваний результат) для надання особистості допомоги в саморозвитку власних сил, знаходженні справжніх потреб і забезпеченні повноцінної професійної діяльності, орієнтованої на підвищення її якості, розвиток в супроводжуваного умінь самостійного подолання перешкод, відповідального ставлення до свого становлення, допомога особистості стати повноцінним суб'єктом свого професійного життя [5]. Загальна мета психологічного супроводу - це активізація процесів особистісного розвитку як важливої складової професійної мобільності у викладача і формування психічних новоутворень, значущих для професійної діяльності в бажаній галузі у супроводжуваного.

Необхідність вирішення цього завдання обумовлена соціально - економічною нестабільністю, численними змінами в індивідуальному житті

кожної людини, індивідуально - психологічними особливостями, а також випадковими обставинами, ірраціональними тенденціями життєдіяльності.

Психологічний супровід передбачає створення орієнтаційного поля професійного розвитку особистості, посилення цілісності професійного "Я", підтримку адекватної самооцінки, оперативної допомоги та підтримки, саморегуляції життєдіяльності, засвоєння технологій професійного самозбереження.

Результатом психологічного супроводу професійного становлення є професійний розвиток і саморозвиток особистості, реалізація професійно - психологічного потенціалу персоналу, забезпечення професійного самозбереження, задоволеність працею і підвищення ефективності професійної діяльності, а наслідком - професійна мобільність фахівця.

Висновок. Отже, розвиток професійної мобільності особистості, перш за все, залежить від психічних новоутворень і професійно важливих якостей, які повинні з'явитися в результаті застосування спеціально організованого професійного навчання, формами якого є: дискусійний клуб, спецкурс, соціально-психологічний тренінг, з врахуванням технології психолого-педагогічного супроводу в процесі навчання.

Література

1. Горюнова Л. В. Профессиональная мобильность специалиста как проблема развивающегося образования в России / Л. В. Горюнова : Автореф. дис. докт. пед. н. Ростов на Дону, 2006.
2. Зеер Э. Ф. Психология профессий / Э. Ф. Зеер – Екатеринбург : Деловая книга, 2003.
3. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова- М. Международный гуманитарный фонд "Знание", 1996.
4. Никитина Е. А. Педагогические условия формирования профессиональной мобильности будущего педагога / Е. А. Никитина : Автореф. дис. канд. пед. н. Иркутск, 2007.

5. Пряжников Н. С. Методы активизации профессионального и личностного самоопределения / Н. С. Пряжников : Учебно-методическое пособие. - 2-е изд. - М.: Изд-во Моск. психолого-социального института; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2003.

6. Пілецька Л. С. Методологічні проблеми дослідження професійної мобільності особистості / Л. Пілецька // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ : Вид - во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2013. – Вип. 18. – Ч.2.- С. 127-134

Довідка про автора: Пілецька Любомира Сидорівна, кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної психологічних наук Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.